

УДК 338

DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2023-2-6>**Михаліцька Наталія Ярославівна**

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8912-8005>

Яцик Мар'яна Романівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7061-9066>

РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСОВОЇ ТА КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті проведено дослідження стану розвитку малого підприємництва в Україні у період воєнного стану. Вказано, що основними інструментами зміцнення стійкості малого підприємництва в Україні в умовах війни є фінансова підтримка бізнесу для забезпечення фінансової та кадрової безпеки малого підприємництва. Розкрито інструменти підтримки фінансової та кадрової безпеки, які уряд та міжнародні партнери використовують в Україні для макрофінансової стабільності, розвитку малого підприємництва та створенню нових робочих місць. Автори дійшли висновку, що для подальшого процесу розвитку малого підприємництва в Україні державі необхідно створити безпековий фундамент в країні. Повернення жінок можливе за умов відновлення шкіл та садочків, будівництва надійних укриттів, скорочення гендерного розриву в оплаті праці, надання грантових коштів розпочати власний бізнес дружинам фронтовиків, створення сприятливих умов для поєднання сімейних та професійних сфер діяльності. Вказано, що серед важелів відбудови повоєнної економіки є використання Індустрії 5.0: Інтеграція людських навичок в передові технології. У повоєнній відбудові України для залучення людських ресурсів у виробництво уряд повинен стимулювати інвестиції у інтелектуальні технології та інноваційні сектори, зміцнювати міжнародні партнерські відносини та створювати сприятливий інвестиційний клімат, забезпечити соціальну справедливість щодо розподілу благ та ресурсів, формувати конкурентне середовище через сприятливу нормативно-правову базу та прозорий механізм формування цін на закупівлю сировини та реалізацію готової продукції, перехід суб'єктів господарювання на принципи ESG екологічно-соціального управління. Важливо для відбудови економіки України, щоб усі суб'єкти малого підприємництва легалізували свою діяльність, забезпечили укладання трудових договорів з найманими працівниками, інвестували кошти у розвиток персоналу, своєчасно сплачували податкові платежі, вживали заходів щодо захисту інтелектуальної власності, виплачували персоналу гідну винагороду за виконану роботу та надавали гарантії соціального захисту, забезпечили синергію між фінансовою та кадровою безпекою бізнесу.

Ключові слова: мале підприємництво, фінансова безпека, кадрова безпека, фінансова стійкість, грантові програми.

Mykhalitska Nataliya, Yatsyk Maryana
Lviv State University of Internal Affairs

DEVELOPMENT OF SMALL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW: INSTRUMENTS OF FINANCIAL AND PERSONNEL SECURITY

Abstract. *The article examines the state of development of small business in Ukraine during the period of martial law. It is indicated that the main tools for strengthening the stability of small entrepreneurship in Ukraine in the conditions of war are financial support for businesses to ensure the financial and personnel security of small entrepreneurship. Financial and personnel security tools, which the government and international partners use in Ukraine for macro-financial stability, small business development and creation of new jobs, are revealed. The authors come to the conclusion that for the further process of small business development in Ukraine, the state needs to create a secure foundation in the country. The return of women is possible under the conditions of the restoration of schools and kindergartens, the construction of reliable shelters, the reduction of the gender-related gap in wages, the provision of grant funds for the wives of front-line soldiers to start their own businesses, and the creation of favorable conditions for combining family and professional spheres of activity. It is indicated that the use of Industry 5.0: the integration of human capabilities alongside advanced technologies is among the levers of reconstruction of the post-war economy. In the post-war reconstruction of Ukraine, in order to attract human resources to production, the government should stimulate investments in intellectual technologies and innovative sectors, strengthen international partnerships and create a favorable investment climate, ensure social justice in the distribution of benefits and resources, form a competitive environment through a favorable regulatory and legal framework and a transparent mechanism for forming prices for the purchase of raw materials and the sale of finished products, the transition of business entities to Environmental, Social and Governance (ESG) Criteria. It is important for the reconstruction of Ukraine's economy that all small business entities legalize their activities, ensure the conclusion of employment contracts with employees, invest funds in personnel development, pay tax payments in a timely manner, take measures to protect intellectual property, and pay personnel decent remuneration for work performed and provide social security guarantees, ensure synergy between financial and personnel security of business.*

Keywords: *small business, financial security, personnel security, financial sustainability, grant programs.*

Вступ. Після безславного військового вторгнення російської федерації на територію України росіяни прагнуть підірвати українську економіку. Військова агресія викликала масштабні руйнування виробничого капіталу та інфраструктури, принесла людські жертви та соціальні втрати, швидке зростання цін та здешевлення гривні, скорочення робочих місць та доходів населення, зменшення купівельної спроможності та обсягів накопичених активів.

Соціально-економічні показники за 2022 рік, опубліковані Державною службою статистики України, свідчать про найбільше річне падіння економіки за всю історію України. Через високі безпекові ризики та погіршення ділових очікувань за 2022 рік реальний ВВП зменшився на 29,1%, споживання в умовах повномасштабної війни скоротилося на 16,9%, витрати домогосподарств за під-

сумками року зменшилися на 26,7%, валове нагромадження основного капіталу впало на 34,3%. Унаслідок руйнування потужностей експортоорієнтованих підприємств та блокування росією портів Чорного моря спад експорту досяг до 42,4%, внесок чистого експорту у зміну ВВП був від'ємним на 9,5 в.п. [1]. Держава-терорист росія, з початку повномасштабної війни, цинічно завдає ударів по цивільній інфраструктурі, в результаті 8,1 млн осіб змушені були покинути свої домівки та виїхати за межі країни, 4,2 млн громадян стали внутрішніми переселенцями, більше 7 млн осіб опинилися за межею бідності, а рівень бідності охопив 24% населення, за підтримки держави 800 підприємств було релоковано з небезпечних регіонів.

Попри усі виклики уряд України зумів зберегти керованість економічними та соціальними процесами. Українська економіка у

2023 році почала відновлюватися та за даними Мінекономіки, у підсумку за січень-вересень, зростання реального ВВП оцінюється на рівні 5,3% [2]. Основними джерелами економічного зростання є бюджет України, який в умовах війни значною мірою наповнюється іноземними інвестиціями та грантовими програмами підтримки бізнесу. З метою подальшої підтримки бізнесу в бюджеті 2024 року заплановано понад 40 млрд грн на програми стимулювання розвитку підприємництва, зокрема на програму доступного кредитування під 5-7-9%, грантові програми на започаткування власної справи та переробних підприємств. Вперше в бюджеті держави наступного року передбачаються кошти аграріям в сумі 2 млрд грн для компенсації послуг з гуманітарного розмінування сільськогосподарських земель [3].

В сучасних умовах пріоритетного значення набуває розвиток в Україні малого підприємництва, який робить значний внесок в українську економіку. Особливості функціонування малого підприємництва в умовах воєнного стану висвітлювалися в роботах вітчизняних науковців Валерії Дикань та Наталії Фролової [4], Наталії Краус, Катерини Краус, Галини Поченчук [5], Ірини Бабій, Ольги Баксалової, Ольги Остапчук [6], Світлани Коробки [7], Нелі Василиць [8], Тетяни Григоренко [9] та інших.

Зокрема, вченими Валерією Дикань та Наталією Фроловою розкрито ключові проблеми та бар'єри, що перешкоджають відновленню малого та середнього бізнесу, і забезпеченню сталого розвитку в умовах наростання загроз їх безпеці [4]. Серед пріоритетних напрямів та інструментів державної підтримки сектору малого підприємництва визначено формування інфраструктурного базису, лібералізація підприємницької діяльності, спрощення доступу і розширення джерел фінансування в процесі відбудови суб'єктів бізнесу

Особливості становлення жіночого підприємництва та механізми підтримки в умовах глобальних викликів і воєнного стану висвітлено у науковій розвідці Наталії Краус, Катерини Краус, Галини Поченчук [5]. Автори

відстоюють думку, що в умовах війни популяризація жіночого підприємництва сприятиме подоланню безробіття, підвищить якість життя та комфорту, розширить сфери інноваційно-цифрової діяльності.

Дослідженню стану діяльності малих підприємств та розробці механізму формування їх конкурентної політики в післявоєнний період присвячена наукова стаття Ірини Бабій, Ольги Баксалової, Ольги Остапчук [6]. В роботі зазначено важливість стейкхолдерів, як зацікавлених осіб в наявності безпекового фундаменту для розвитку малого підприємництва, створення робочих місць та зміцнення економіки.

У статті Світлани Коробки розглянуто особливості релокації малого підприємництва в умовах війни із небезпечних регіонів. Наголошено, що цей процес є складний і потребує як юридичної та матеріальної підготовки, а також створює певні моральні бар'єри для суб'єктів малого підприємництва [7].

Базові критерії функціонування малого та середнього бізнесу в сучасних умовах провадження економічної діяльності суб'єктами підприємницької діяльності не лише за розмірами, але й за сферами діяльності розглянула у своїй праці Нелі Василиць. На думку автора така ідентифікація дасть змогу ефективно використовувати заходи стимулювання розвитку бізнесу в умовах війни [8].

Розвитку франчайзингу в Україні в довоєнний період, а також його реалії, особливості та перспективи розвитку в умовах воєнного стану присвячено дослідження Тетяни Григоренко. Зазначено, що під час війни в Україні деякі країни суттєво спростили правила для відкриття бізнесу українцями, що сприяє створенню ринку українських франшиз за кордоном і поширенню національних брендів. Визначено, що з метою підтримки української економіки під час воєнного стану держава запровадила комплексні зміни до законодавства та державних програм, що допоможе розвитку підприємництва та поширенню франчайзингу [9].

Таким чином, багатьма авторами висвітлено сучасні виклики для розвитку малого

підприємництва в Україні в умовах воєнного стану, досліджено гарантії державної підтримки та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану, розроблено механізми формування конкурентоспроможної політики жіночого підприємництва в сучасних умовах, запропоновано перспективи розвитку малого підприємництва в Україні. Зважаючи на праці науковців залишається недостатньо дослідженими питання розвитку малого підприємництва в умовах воєнного стану з позиції фінансової та кадрової безпеки.

Матеріали та методи. У залежності від аспекту розгляду у статті використовувались такі методи дослідження: загальнонаукові; емпіричні і теоретичні; методи опису та обробки результатів дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є новини сьогодення, статистичні та реальні дані за тематикою дослідження протягом 2022–2023 рр., а також роботи провідних вітчизняних учених у сфері дослідження розвитку малого підприємництва у період воєнного стану.

Метою статті є аналіз впливу інструментів фінансової та кадрової безпеки на стан розвитку малого підприємництва в Україні у період воєнного стану.

Результати. У чинному законодавстві України, а саме у Господарському кодексі зазначено, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [10, ст. 42].

В Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначено, що мікропідприємствами є підприємства, показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

– балансова вартість активів – до 350 тисяч євро включно;

– чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 700 тисяч євро включно;

– середня кількість працівників – до 10 осіб включно.

Малими є підприємства, які не відповідають критеріям для мікропідприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

– балансова вартість активів – до 4 мільйонів євро включно;

– чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 мільйонів євро включно;

– середня кількість працівників – до 50 осіб включно [11, ст. 2].

Отже, критеріями віднесення суб'єктів господарювання до сегменту малого підприємництва є балансова вартість активів, обсяг чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та кількість працівників.

Незважаючи на війну, в Україні спостерігається зростання малого підприємництва. Найчастіше в Україні бізнес відкривали у сферах торгівлі – 43%, з яких 35,9% роздрібна, надання індивідуальних послуг – 9,1%, кафе та ресторани – 5,7%. Станом на 01.10.2023 р. в Україні працюють 2052326 ФОПів, до того ж у червні було зареєстровано 31477 ФОПів – це рекордна кількість за останні три роки. В середньому, на місяць реєструється близько 25 тис. підприємців, проте закривається близько 17 тис. підприємців на місяць [12].

Основними інструментами зміцнення стійкості малого підприємництва в Україні в умовах війни є фінансова підтримка бізнесу для забезпечення фінансової та кадрової безпеки малого підприємництва. Під фінансовою безпекою малого підприємництва можна розуміти такий стан захищеності його економічних інтересів (прибутковості, платоспроможності, тощо) від внутрішніх і зовнішніх загроз, що не приводить до погіршення результативності (ефективності) його роботи або до неможливості подальшого функціонування і розвитку, як суб'єкту фінансових відносин, тобто до банкрутства.

Отже, фінансова безпека малого підприємства забезпечує такий стан функціонування бізнесу, який характеризується:

1) фінансовою стійкістю та платоспроможністю, ліквідністю та достатньою фінансовою незалежністю;

2) самостійним визначенням довгострокових фінансових цілей та завдань, підвищенням вартості бізнесу та забезпеченням фінансової рівноваги;

3) формуванням раціональної структури джерел фінансових ресурсів та ефективним його використанням;

4) ідентифікацією зовнішніх та внутрішніх загроз та небезпек, розробкою заходів та впровадження механізмів своєчасної нейтралізації їх негативного впливу;

5) використанням кількісних та якісних показників та приведення їх до нормативного значення для зменшення ймовірності банкрутства.

Для суб'єктів малого підприємства основним критерієм фінансової безпеки є прибуток, який одержує підприємець в результаті взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища. Прибуток підприємця – це результат діяльності, який залишається в розпорядженні підприємця після зіставлення з витраченими ресурсами, який використовується на свій розсуд. Ця абсолютна величина може розглядатися як передумова для висновку про фінансову безпеку бізнесу та дотримання інтересів підприємця. Отже, якщо підприємець за результатами діяльності немає прибутку або, більш того, збитковий, то можна говорити, що бізнес знаходиться у фінансовій безпеці. І навпаки, наявність фінансових ресурсів дозволяє підприємцю стабільно розвиватися та зберігати свою фінансову безпеку в умовах додаткового рівня ризику, тобто зберігати фінансову стійкість.

Система показників фінансової безпеки включає коефіцієнти, які дозволяють виявляти резерви підвищення ефективності використання фінансових ресурсів суб'єктів малого підприємства, окремими з них є:

1. Коефіцієнт покриття (Оборотні кошти / короткострокові зобов'язання) Нормативне значення $\leq 1,0$.

2. Коефіцієнт автономії (Власний капітал / валюта балансу). Нормативне значення $\leq 0,3$.

3. Рівень фінансового левериджа (Довгострокові зобов'язання / власний капітал). Нормативне значення $\leq 3,0$.

4. Рентабельність активів (Чистий прибуток / валюта балансу). Нормативне значення $\leq 5,0$.

5. Рентабельність власного капіталу (Чистий прибуток / власний капітал). Нормативне значення $\leq 10\%$.

6. Темпи зростання прибутку, реалізації продукції, активів. Нормативне значення: темпи зростання прибутку $>$ темпів зростання реалізації продукції $>$ темпів зростання активів.

7. Співвідношення оборотності дебіторської і кредиторської заборгованості. Нормативне значення: період обороту дебіторської заборгованості $>$ період обороту кредиторської заборгованості.

Стан фінансової безпеки суб'єктів підприємства можна характеризувати як стабільний, передкризовий, кризовий і критичний. Така диференціація необхідна для обґрунтування загальної фінансової стратегії малого підприємства та оптимального співвідношення між власними та позиковими коштами.

На стабільний фінансовий стан вказує оптимальне значення коефіцієнта використання наявного потенціалу та відповідності індикаторів безпеки пороговим значенням. Наближення індикаторів безпеки до бар'єрних значень та невідповідність одного з нормативних показників вказує на передкризовий стан, проте завдяки ухваленню заходів превентивного характеру по використанню внутрішнього резерву можна подолати тимчасові проблеми та покращити результати функціонування. Кризовий фінансовий стан характеризується ознаками втратою виробничих потужностей, зменшенням випуску продукції чи надання послуг, скороченням персоналу та невідповідністю більшості основних індикаторів безпеки пороговому значенню. Порушення усіх бар'єрів, які характеризують стабільний і кризовий стани розвитку малого підприємства, а також часткова або повна

втрата потенціалу, яка в таких умовах є неминучою, призводить до критичного фінансового стану.

В період воєнного стану пріоритетним завданням ведення бізнесу є забезпечення кадрової безпеки. Кадрова безпека характеризується здатністю суб'єктів підприємництва реагувати на зовнішні загрози та використовувати зовнішні можливості, захищати інтереси колективу, впроваджувати ефективну систему управління персоналом, вдосконалювати кадровий потенціал, формувати безпечні умови праці та забезпечувати надійність персоналу.

Наслідки повномасштабної війни зумовили масову еміграцію жінок-працівниць за кордон (самостійно або разом з дітьми) та призов чоловіків на військову службу. В результаті вітчизняний малий бізнес стикнувся з новими викликами, які пов'язані з необхідністю забезпечення фізичної безпеки працівників, збереження та релокації майна та/або виробничих потужностей у більш безпечні регіони, плинністю кадрів, надання дистанційної роботи працівникам, які тимчасово перебувають за кордоном. Найголовнішим задля швидкого відновлення економіки та зміцнення національної безпеки є стимулювання рееміграції молоді [13].

Кадрова безпека суб'єкта господарської діяльності включає усі аспекти взаємодії із найманими працівниками, як і тими, які працюють на постійній основі так і залученими особами, які надають послуги на підставі договорів. В умовах воєнного стану кадрова безпека пов'язана зі значними змінами у трудовому законодавстві. Так, наприклад, відповідно до чинного КЗпП, трудовий договір із працівником може бути призупинено без розірвання трудових відносин. Натомість перебування працівника за кордоном не перешкоджає його переходу на дистанційну форму роботи та не є поважною причиною для звільнення [14].

Індикаторами кадрової безпеки малого підприємства є інтелектуальне інвестування в себе та у своїх працівників для підвищення знань та навичок, впровадження інноваційних

методів роботи, забезпечення професійного зростання персоналу, підвищення ефективності праці та методів винагороди за виконану роботу, створення сприятливих умов праці та підвищення екологічності виробництва, удосконалення рівня діджиталізації та морально-етичного забезпечення. Варто сказати, що суб'єкти малого підприємства у повоєнній відбудові повинні переорієнтувати свою діяльність на впровадження Індустрії 5.0, основними принципами якої є людиноцентричність, стійкість і сталість [15].

Інтеграція людських навичок в передові технології у повоєнній відбудові України матиме пріоритетне значення. Для залучення людських ресурсів у виробництво уряд повинен стимулювати інвестиції у інтелектуальні технології та інноваційні сектори, зміцнювати міжнародні партнерські відносини та створювати сприятливий інвестиційний клімат, забезпечити соціальну справедливість щодо розподілу благ та ресурсів, формувати конкурентне середовище через сприятливу нормативно-правову базу та прозорий механізм формування цін на закупівлю сировини та реалізацію готової продукції, перехід суб'єктів господарювання на принципи екологічно-соціального управління.

Таке бачення розвитку персоналу має позитивний вплив не тільки на фінансову складову діяльності малого підприємства, а є проявом соціальної відповідальності підприємця перед працівниками, які маючи відповідні знання та уміння зуміють адаптуватися до різних умов в праці в будь яких критичних ситуаціях. Крім того, вкладаючи кошти в людський ресурс власник малого підприємства робить внесок у вирішення проблеми кадрового голоду в Україні, яка виникла внаслідок масштабного виїзду за кордон вузькоспеціалізованих працівників та високоінтелектуальних кадрів.

З метою зміцнення фінансової та кадрової безпеки малого підприємства, надавши доступ до капіталу Фонд розвитку підприємства розробив Державну програму «Доступні кредити 5-7-9%», яка допомагає бізнесу впоратися з викликами війни та про-

довжувати працювати. На протязі першого року її реалізації приєднались практично усі банки України, які кредитують мале підприємство, що сприяло підвищенню якості здійснення кредитних операцій та прозорості процедури реалізації Програми. З березня 2022 року за Державною програмою «Доступні кредити 5-7-9%», завдяки підтримці наших міжнародних партнерів, підприємці отримали 37451 кредит на загальну суму 144,4 млрд. грн, а з початку старту Програми ця сума становить понад 234 млрд. грн, в тому числі, від державних банків на загальну суму 101,01 млрд. грн [16]. Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» може поєднуватися з іншими інструментами фінансової підтримки малого підприємництва, які реалізує Міністерство фінансів України через АТ «Укрексімбанк». Йдеться про державні портфельні гарантії, завдяки чому кредитування малого підприємництва в умовах воєнного стану продовжують здійснювати уповноважені банки в значних обсягах.

За сприяння Міністерства цифрової трансформації України спільно з Міністерством економіки України, порталом Дія, Офісом з розвитку підприємництва та експорту й національним проектом із розвитку підприємництва та експорту Дія.Бізнес розроблений механізм реалізації грантової програми в межах програми міжнародної співпраці «EU4Business: відновлення, конкурентоспроможність та інтернаціоналізація МСП», яка втілюється німецькою федеральною компанією Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH за фінансування Європейського Союзу та уряду Німеччини. Сума кожного гранту – до 10 тис. євро або 400 тис. грн [17]. Ця грантова програма розрахована на суб'єктів господарювання, які розпочали підприємницьку діяльність в Україні не пізніше 31 грудня 2019 р. та постраждали через бойові дії або тимчасово релокувалися в інші регіони. Такі підприємства на момент подання заявки повинні підтвердити збитки, яких вони зазнали, мати бажання розвивати бізнес у сфері виробництва товарів першої необхідності або ведуть діяльність в галузі

охорони здоров'я, архітектури, інженерії. Основне призначення гранту – це збереження та/або створення нових робочих місць та відновлення фінансової стійкості.

Важливим інструментом фінансової та кадрової безпеки є освітня підтримка бізнесу. Завдяки партнерам з проєкту Агентства США з міжнародного розвитку USAID «Зміцнення громадської довіри (UCBI)» стартувала освітньо-грантова програма «Міцність» [18] на суму 60 тис. дол. США. Програма доступна для підприємців малого бізнесу з Одещини, Харківщини та Кривого Рогу, які постраждали від повномасштабної війни. У межах програми в центрах підтримки підприємців «Дія.Бізнес» передбачено проведення комплексу офлайн-заходів (воркшопи, майстер-класи, лекції та семінари) для 60 підприємств малого та середнього бізнесу. Здобуті знання з планування бізнесу, маркетингу, міжнародної торгівлі, розвитку інновацій, психологічної та фінансової стійкості сприяють підвищенню конкурентоспроможності, забезпеченню робочих місць, фінансовій та кадровій безпеці та економічному розвитку регіонів. За результатами програми 20 найуспішніших учасників проєкту мають змогу отримати фінансову підтримку в розмірі 3 тис. дол. США для відновлення та ремонту приміщення, закупівлі нового обладнання, поповнення запасів сировини та інших витрат, необхідних для розвитку бізнесу.

З метою створення бізнес-середовища, сприятливого для жінок-підприємниць на місцевому та національному рівнях Центр міжнародного приватного підприємництва (CIPE) [19] оголосив про можливість отримання фінансової допомоги для організацій та асоціацій підтримки жіночого підприємництва. Відібрані організації, які отримують грант 5 тис. дол, повинні сприяти проведенню адвокатів-компаній, створенню комунікаційних майданчиків для спілкування жінок-підприємниць, усуненню гендерних різниць у законодавстві та адвокатуватимуть зміни, які збільшать можливості жінок, з акцентом на інтеграцію жінок внутрішньо переміщених осіб. Ця програма має стратегічне значення,

адже Україна потребує повернення жінок для відновлення економіки. Враховуючи те, що 70% українських біженців – це жінки працездатного віку, а це близько 3 млн. осіб, то в разі їхнього неповернення на Батьківщину втрата річного довоєнного валового внутрішнього продукту України становитиме 5%, або до 20 млрд. дол. на рік.

Отже, під час війни зусилля уряду та міжнародних партнерів зосереджені на підтримці розвитку малого підприємництва шляхом розширення можливостей фінансування бізнесу у вигляді грантових та кредитних програм. Покращення умов функціонування малого підприємництва, збільшення обсягів реалізації державних програм бізнесу у 2023–2024 рр. сприяють започаткуванню власної справи, збереженню та створенню нових робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності продукції та поживленню споживчого попиту, сплаті податків та зміцненню обороноздатності України.

Висновки. З економічної точки зору, військова російська агресія – це зовнішня загроза, яка спрямована на системне знищення промислової, енергетичної, логістичної, екологічної, аграрної, соціальної та цивільної інфраструктури країни, а також має негативний вплив на світову економіку зі значними ризиками дестабілізації багатьох регіонів та країн. У період воєнного стану Україні вдалося утримати макрофінансову стабільність, залучити значні обсяги міжнародної допомоги, розвивати бізнес, створювати нові робочі місця.

Для подальшого процесу розвитку малого підприємництва в Україні державі та

суб'єктам господарювання необхідно докласти таких зусиль:

– створити безпековий фундамент в країні. Повернення жінок (більшість яких з дітьми) можливе за умов відновлення шкіл та садочків, будівництва надійних укриттів, скорочення гендерного розриву в оплаті праці, надання грантових коштів розпочати власний бізнес дружинам фронтовиків, створення сприятливих умов для поєднання сімейних та професійних сфер діяльності.

– використовувати Індустрію 5.0: Інтеграція людських навичок в передові технології. У повоєнній відбудові України для залучення людських ресурсів у виробництво уряд повинен стимулювати інвестиції у інтелектуальні технології та інноваційні сектори, зміцнювати міжнародні партнерські відносини та створювати сприятливий інвестиційний клімат, забезпечити соціальну справедливість щодо розподілу благ та ресурсів, формувати конкурентне середовище через сприятливу нормативно-правову базу та прозорий механізм формування цін на закупівлю сировини та реалізацію готової продукції, перехід суб'єктів господарювання на принципи екологічно-соціального управління.

– легалізувати діяльність малого підприємництва, забезпечити укладання трудових договорів з найманими працівниками, інвестувати кошти у розвиток персоналу, своєчасно сплачувати податкові платежі, вживати заходів щодо захисту інтелектуальної власності, виплачувати персоналу гідну винагороду за виконану роботу та надавати гарантії соціального захисту, забезпечити синергію між фінансовою та кадровою безпекою бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2022 році. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi>
2. Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=7f377e09-2aea-4882-8b28-130e5f753c6f&title=UkrainskaEkonomika>
3. Проект Закону про Державний бюджет України на 2024 рік. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42796>
4. Дикань В., Фролова Н. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малий та середній бізнес в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56>

5. Краус Н., Краус К., Поченчук Г. Жіноче підприємництво: ризики, інструменти підтримки, механізми реалізації. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 2. С. 46–59. DOI: <https://doi.org/10.31649/ins.2023.2.46.59>
6. Бабій І., Баксалова О., Остапчук О. Механізм формування конкурентної політики малого підприємництва в післявоєнний період. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 2. С. 123–130. DOI: <https://doi.org/10.31649/ins.2022.2.123.130>
7. Коробка С. В. Особливості релокації малого підприємництва в умовах війни. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-04-14>
8. Василець Н. М. Наукові підходи до розвитку малого підприємництва в умовах війни. Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій : колективна монографія. Portugal – Chernihiv: REICST, 2022. С. 110–121. DOI: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-01-08>
9. Григоренко Т. М. Франчайзинг в Україні: реалії та перспективи розвитку в умовах воєнного стану. *БІЗНЕС-ІНФОРМ*. 2022. № 12. С. 145–153. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2022-12_0-pages-145_153.pdf
10. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2003. № 18-22. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
11. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1999, № 40. URL: <https://document.vobu.ua/doc/3241>
12. У яких сферах відкриваються нові бізнеси під час великої війни? URL: <https://news.dtkk.ua/society/community/86490-u-iakih-sferah-vidkrivaiutsia-novi-biznesi-pid-cas-velikoyi-viini>
13. Михаліцька Н. Я., Яцик М. Р., Караїм О. О. Молодіжна міграція в умовах російсько-української війни: ризики та загрози національній безпеці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць*. Львів : ЛьвДУВС, 2022. Вип. 2. С. 24–32.
14. Мельниченко Р. В. Корпоративна безпека суб'єктів господарювання під час воєнного стану в Україні. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/53-1.pdf>
15. Ривак Н. О. Індустрія 5.0: перехід до стійкої та орієнтованої на людину промисловості. *Економіка та управління національним господарством*. 2022. № 155 (3). URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20223\(155\)/sep20223\(155\)_041_RyvakN.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20223(155)/sep20223(155)_041_RyvakN.pdf)
16. За час дії воєнного стану в межах Державної програми «Доступні кредити 5-7-9 %» видано 36 191 пільгових кредитів на суму близько 140 млрд грн. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_zachas_dii_voiennoho_stanu_vmez
17. 10 000 євро для малого бізнесу: отримайте грант від EU4Business. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/10-000-evro-dlya-malogo-biznesu-otrimayt>
18. Міністерство цифрової трансформації України. 60 000 доларів для малих та середніх підприємств: стартує освітньо-грантова програма «Міцність». URL: <https://thedigital.gov.ua/news/60-000-dolariv-dlya-malikh-ta-serednikh>
19. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=eb803f14-c75e-4d3d-a52f>

References:

1. Komentar Natsionalnogo banku shchodo zminy realnogo VVP u 2022 rotsi. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi>
2. Ofitsiyniy veb-sait Ministerstva ekonomiky Ukrainy. Available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=7f377e09-2aea-4882-8b28-130e5f753c6f&title=UkrainskaEkonomika>
3. Proekt Zakonu pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2024 rik. Ofitsiyniy vebportal parlamentu Ukrainy. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42796>
4. Dykan V., Frolova N. (2022) Napriamy ta instrumenty derzhavnoi pidtrymky rozvytku malyy ta seredniy biznes v Ukraini u voiennyi chas. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. (38). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56> [in Ukrainian]
5. Kraus N., Kraus K. & Pochenchuk H. (2023) Zhinoche pidpriemnytstvo: ryzyky, instrumenty pidtrymky, mekhanizmy realizatsii. *Innovation and Sustainability*, no. (2), pp. 46–59. DOI: <https://doi.org/10.31649/ins.2023.2.46.59-56> [in Ukrainian]
6. Babii I., Baksalova O. & Ostapchuk O. (2022) Mekhanizm formuvannia konkurentnoi polityky maloho pidpriemnytstva v pisliavoiennyi period. *Innovation and Sustainability*, no. (2), pp. 123–130. DOI: <https://doi.org/10.31649/ins.2022.2.123.130> [in Ukrainian]

7. Korobka S. V. (2023) Osoblyvosti relokatsii maloho pidpriemnytstva v umovakh viiny. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: ekonomika ta upravlinnia*, no. (7). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-04-14> [in Ukrainian]
8. Vasylets N. M. (2022) Naukovi pidkhody do rozvytku maloho pidpriemnytstva v umovakh viiny. *Naukovo-osvitnii innovatsiyni tsentr suspilnykh transformatsii: kolektyvna monohrafiia*. Portugal – Chernihiv: REICST, pp. 110–121. DOI: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-01-08> [in Ukrainian]
9. Hryhorenko T. M. (2022) Franchaizynh v Ukraini: realii ta perspektyvy rozvytku v umovakh voiennoho stanu. *BIZNES-INFORM*, no. 12, pp. 145–153. Available at: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2022-12_0-pages-145_153.pdf [in Ukrainian]
10. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) (2003) Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy No. 436-IV vid 16.01.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, no. 18-22. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
11. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) (1999) Zakon Ukrainy «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» vid 16.07.1999 r. No. 996-XIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, no. 40. Available at: <https://document.vobu.ua/doc/3241>
12. U yakykh sferakh vidkryvaiutsia novi biznesy pid chas velykoi viiny? Available at: <https://news.dtki.ua/society/community/86490-u-iakix-sferax-vidkrivaiutsia-novi-biznesi-pid-cas-velikoyi-viiny>
13. Mykhalitska N. Ia., Yatsyk M. R., Karaim O. O. (2022) Molodizhna mihratsiia v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: ryzyky ta zahrozy natsionalnii bezpetsi. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii ekonomichna: zbirnyk naukovykh prats*. Lviv: LvDUVS. Vyp. 2, pp. 24–32. [in Ukrainian]
14. Melnychenko R. V. Korporatyvna bezpeka subiektiv hospodariuvannia pid chas voiennoho stanu v Ukraini. Available at: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/53-1.pdf> [in Ukrainian]
15. Ryvak N. O. Industriia 5.0: perekhid do stiikoi ta oriientovanoi na liudynu promyslovosti. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Available at: [https://ird.gov.ua/sep/sep20223\(155\)/sep20223\(155\)_041_RyvakN.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20223(155)/sep20223(155)_041_RyvakN.pdf) [in Ukrainian]
16. Za chas dii voiennoho stanu v mezhakh Derzhavnoi prohramy «Dostupni kredyty 5-7-9 %» vydano 36 191 pilhovykh kredytiv na sumu blyzko 140 mlrd hrn. Available at: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_za_chas_dii_voiennoho_stanu_v_mezhakh_derzhavnoi_prohramy_dostupni_kredyty_5-7-9
17. 10 000 yevro dlia maloho biznesu: otrymaite hrant vid EU4Business. Available at: <https://thedigital.gov.ua/news/10-000-evro-dlya-malogo-biznesu-otrimayt>
18. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. 60 000 dolariv dlia malykh ta serednikh pidpriiemtsiv: startuie osvitno-hrantova prohrama «Mitsnist». Available at: <https://thedigital.gov.ua/news/60-000-dolariv-dlya-malikh-ta-serednikh>
19. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. Available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=eb803f14-c75e-4d3d-a52f>

Стаття надійшла до редакції 13.11.2023